

Р.Я.Пиріг*

**ЦЕНТРАЛЬНА РАДА Й НІМЕЦЬКЕ ВІЙСЬКОВЕ КОМАНДУВАННЯ
В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОВІДНОСИН (лютий–квітень 1918 р.)**

У статті досліджуються проблеми відносин владних інститутів УНР із вищим німецьким командуванням, перетворення союзницької допомоги у фактичну окупацію, вплив німецького чинника на повалення Центральної Ради.

Невдачі утвердження української державності в добу революції 1917–1921 рр., окрім низки поважних факторів внутрішнього характеру, великою мірою були детерміновані зовнішніми військово-політичними чинниками (німецько-австрійським, російським – червоним і білим, англо-французьким, польським та ін.). Процеси національного визволення та становлення державної самостійності України були тісно інтегровані в загальноєвропейський контекст, тому доля УНР була вирішена державами-переможницями у Першій світовій війні. На жаль, не на її користь.

Однак сам факт постанови на початку 1918 р. УНР як самостійної держави обумовлений підтримкою країн Четверного союзу, насамперед Німеччини. Військово-політична ситуація у цей час складалася так, що незалежна Україна була потрібна Німеччині як повноправний суб'єкт переговорного процесу з Радянською Росією, а Україна у свою чергу конче потребувала захисту від більшовицької експансії. Крім того, Україна розглядалася як потенційне джерело постачання продовольства для Центральних держав. Укладений 9 лютого договір із Четверним союзом передбачав, що УНР мала до 31 липня 1918 р. поставити до Німеччини та Австро-Угорщини 60 млн пудів збіжжя та сировини¹. Від цього Брестська мирна угода дістала образну назву «хлібний мир» (Brotfrieden). Проблема отримання з України обумовлених обсягів продовольства стала визначальною у розвитку відносин УНР із новими союзниками. А неспроможність забезпечити реалізацію цього завдання змусила Німеччину вдатися до повалення Центральної Ради.

Факт домінуючої ролі німців в організації квітневого державного перевороту в Україні визнається усіма течіями української історіографії – зарубіжною, радянською, сучасною. Сутнісні розходження виявляються лише в оцінках дій Центральної Ради чи правоконсервативних сил, очолених П.Скоропадським. Природно, що лідери поваленої Центральної Ради намагалися певним чином виправдати свою поразку. Так, М.Грушевський визнавав, що «німецька військова сила стала фактично рішучим фактором в Україні». Водночас він звинувачував «різні українські групи», які скористалися ситуацією, щоб скинути соціалістичний кабінет, зломити гегемонію українських есерів, знищити соціалістичні закони Центральної Ради і т. д.² В.Винниченко прямо вказував, що «державний переворот учинений німецькими генералами». Він бачив у цьому процесі лише дві серйозні фігури: Центральну Раду і німецьких військових. Проте, чому останні віддали перевагу її політичним опонентам – «захлялому поміщицтву», «пощіпаному фабриканству» та «зажуреній за хабарями бюрократії» В.Винниченко не пояснює³. Поважні дослідники історії української революції і безпосередні учасники тих подій П.Христюк та І.Мазепа також відзначають провідну роль німецьких військових у здійсненні перевороту, проте відмовляються визнати самостійну роль у ньому прогетьманських сил⁴. На відміну від них, інший історик універвської орієнтації П.Феденко пише, що Союз земельних власників

* Пиріг Руслан Якович – д-р іст. наук, професор, гол. наук. співроб. Інституту історії України НАНУ.

та Українська народна громада являли собою політичну опозицію правлінню Центральної Ради⁵.

Провідні історики державницького спрямування і, насамперед, один з найоб'єктивніших його репрезентантів Д.Дорошенко не відкидає впливу німців на прихід до влади П.Скоропадського, але вважає, що саме поважні і конструктивні сили з правого крила українського суспільства отримали довіру союзників. Водночас його твердження про невтручання німців у здійснення перевороту не відповідає історичним реаліям⁶. Н.Полонська-Василенко також не заперечує причетність німецького командування до перевороту і головною причиною називає недовіру німців та австрійців до Центральної Ради на відміну від П.Скоропадського⁷. А от І.Крип'якевич був переконаний, що повалення УЦР стало наслідком «пуча німецької сольдатески», а не стихійного пориву народної енергії, спровокованого безпорадністю Центральної Ради⁸.

Для радянської історіографії була властивою викривальна риторика як дій «контрреволюційної» Центральної Ради, яка «продала» у Бресті Україну німецьким імперіалістам, так і самих окупантів. Проте, не дивлячись на виразні партійно-класові кваліфікації тогочасних українсько-німецьких відносин, професійні історики вказували й на справжні причини конфлікту німецьких військових із керівництвом Центральної Ради та РНМ УНР: зволікання з поставками продовольства, гра у «соціалізм», утрата довіри населення тощо. Цілковито обґрунтовано вказувалося й на динамічний процес консолідації поміщицько-буржуазних сил, які й були використані німецьким командуванням для усунення Центральної Ради⁹.

Сучасні українські зарубіжні історики досить одностайні в оцінці ролі німецького військового командування у поваленні УЦР. Так, Т.Гунчак пише, що «за лаштунками цього перевороту стояли німецькі генерали. За допомогою жменьки невдоволених українців вони скинули народоправну владу УНР і на її місце поставили таку, що краще відповідала їхнім інтересам»¹⁰. І.Нагаєвський бачить події дещо в іншому ракурсі, вважаючи, що німцям у ставленні до Центральної Ради «не бракувало доброї волі», але врешті терпець генерала Ейхгорна увірвався і вони вдалися до усунення недієздатного соціалістичного уряду¹¹. Справжніми призвідцями перевороту німців називає й О.Субтельний, коли ті переконалися, що «молоді українські утопісти» неспроможні правити¹².

Частина нинішніх українських дослідників, які позиціонують себе прихильниками історичної доцільності гетьманату П.Скоропадського, акцентують увагу на помилках проводу УНР у стосунках із німцями. І найголовніше, нездатності виконувати взяті перед Центральними державами зобов'язання. За таких умов, пише Г.Папакін, «суто господарське питання набуло надзвичайного політичного змісту»¹³.

Відомий дослідник історії української революції В.Солдатенко вважає, що діяльність Центральної Ради була брутально припинена німцями, аргументуючи власні докази ретроспективними оцінками самого М.Грушевського. Водночас він досить точно визначає, що в історичній літературі не бракує спроб дати загальну оцінку досвідові Української революції від березня 1917 до кінця квітня 1918 р. Їхня суперечливість, несумісність і непримиримість усім давно відомі¹⁴.

Наявність певної контрверсійності у висвітленні українсько-німецьких відносин доби Центральної Ради підтверджує й спеціальне історіографічне дослідження С.Гнатюка¹⁵. Значна увага цій темі приділена в монографії М.Несука «Драма вибору»¹⁶, присвяченій взаєминам України із Центральними державами в роки першої світової війни. На наш погляд, ця праця, як і стаття В.Дмитришина «Повалення німцями Центральної Ради у квітні 1918 року»¹⁷ важливі не тільки як історіографічні, але й як історичні джерела, оскільки написані на унікальних, маловідомих вітчизняним дослідникам німецьких архівних документах.

Серед спеціальних досліджень, близьких тематично до даної статті, слід відзначити монографію польського історика В. Менджецького «Німецька військова інтервенція на Україні в 1918 році» та кандидатську дисертацію Н. Кришиної «Діяльність німецької військової адміністрації в Україні у 1918 році»¹⁸. Головну увагу вони приділяють німецькій військовій присутності в добу гетьманату П. Скоропадського, хоч розглядають і проблеми взаємин з урядом УНР. На наш погляд, не можна погодитися із твердженням польського автора щодо німецької інтервенції в Україні. Очевидно, слід розглядати цей процес у діапазоні від військової допомоги до фактичної окупації.

З огляду на те, що дана тема спеціально не досліджувалася, автор ставить за мету:

- реконструювати розвиток взаємин Центральної Ради з Німеччиною у лютому–квітні 1918 р.;
- висвітлити політику УНР щодо союзників;
- проаналізувати чинники, які схилили німецьке військове командування до усунення Центральної Ради.

Укладаючи мирну угоду з державами Четверного союзу, особливо після взяття радянськими військами Києва, керівництво УНР розраховувало на їхню допомогу у боротьбі з більшовицькою агресією. Характер і умови цієї підтримки спочатку не були чітко визначені. Член української делегації у Бресті М. Любинський писав: «генерал Гофман, бажаючи прискорити наші мирові переговори, часто нам нагадував про 45–70 тисяч полонених (українців – Р.П.), які знаходяться в Германії і можуть по підписанню миру виступити організованою силою на оборону волі України. Пізніше ми – підписуючи мир – мали цю обіцянку на увазі»¹⁹. Використати військові формування, складені із полонених українців, було набагато прийнятнішим для УНР, ніж спиратися на війська Німеччини.

Однак відразу після укладення 9 лютого 1918 р. мирної угоди німецька сторона, маючи на увазі розв'язання стратегічного завдання – поставок із України продовольства і сировини, інспірувала звернення української мирної делегації за прямою збройною допомогою. М. Любинський та інші делегати підписали звернення до німецького народу, в якому наголошувалося, що більшовики розпочали варварську агресію проти УНР, молода українська революція опинилася в небезпеці, а Центральна Рада збирає сили для відсічі. Висловлювалася надія, що миролюбний і організований німецький народ не залишиться байдужим до страждань українців і прийде їм на допомогу. Аналогічне звернення було складене й до народів Австро-Угорщини²⁰. Про справжню мету військової допомоги Україні генерал М. Гофман у спогадах писав досить відверто: «Коли центральні держави хочуть мати хліб із хлібного миру з Україною, то мусять самі його взяти. Ми сказали «а» і мусимо сказати «б»²¹.

За таких умов уряд УНР і Центральна рада не мали альтернативи вибору. До того ж ці інституції, відступивши з Києва, залишилися без постійного зв'язку із мирною делегацією, члени якої нерідко були змушені діяти на свій розсуд. Досвідчені дипломати Німеччини та Австро-Угорщини добре усвідомлювали критичне становище своїх нових союзників і намагалися скористатися цим у своїх цілях. 12 лютого в Житомирі РНМ під головуванням прем'єра В. Голубовича, на якого були покладені й обов'язки міністра закордонних справ, підтвердила порушене ще 30 січня прохання про бажаність військової допомоги із боку центральних держав²². Відразу після підписання мирного договору німці почали готувати свій експедиційний корпус до походу в Україну. Уже 11 лютого вони вимагали від військових властей УНР передати їм залізничну ділянку Маневичі – Коростень, а місцевих машиністів паровозів замінити німецькими. РНМ не підтримала ці вимоги²³.

Однак, розуміючи необхідність координації дій із німецькою стороною, уже 15 лютого РНМ вводить посаду головного комісара уряду УНР при головнокомандувачеві німецьких військових сил в Україні, на яку був призначений військовий старшина Бронський. Йому надавалися надзвичайно широкі повноваження по встановленню на звільнених територіях цивільної влади аж до права тюремного ув'язнення та висилки українських громадян. Аналогічні інструкції мали виробити міністри внутрішніх та військових справ²⁴.

18 лютого німецькі війська генерала А.Лізінгена розпочали просування вглиб української території і зайняли м. Луцьк. Головні сили просувалися вздовж залізниці Луцьк – Рівне – Козятин – Бердичів, а також із Ковеля на Сарни – Коростень. Кавалерійські та бронечастини з Луцька рухалися на Рівне – Житомир. 21 лютого німецькі війська зайняли Новоград-Волинський.

Цього ж дня у Сарнах на засіданні РНМ відзначалося, що Центральна Рада має у своєму розпорядженні близько 2 тис. вояків. На правому фланзі німецьких частин діяли війська отамана К.Прісовського, а на лівому – загін С.Петлюри²⁵. У зв'язку з початком наступу німецьких військ РНМ видала спеціальну відозву до українського народу. Цей документ був покликаний пояснити причини прийняття урядом УНР військової допомоги нині вже дружніх держав – Німеччини і Австро-Угорщини. Наголошувалося, що разом із союзним військом визволяти батьківщину йдуть українські січові стрільці, а також колишні військовополонені, сформовані в окрему дивізію. У зверненні навіть містилося твердження, що дружні іноземні війська будуть діяти «під проводом Польового штабу нашої держави». Аналогічну відозву у Бресті оприлюднила й українська мирна делегація. Вона відрізнялася різкою антиросійською налаштованістю і намаганням переконати українців у дружніх намірах союзників. Зокрема, у відозві підкреслювалося: «Віднині німці вже не вороги нам, і ми кличемо всіх громадян Української Народної Республіки спокійно і довірливо зустрічати німецьке військо і ставати разом із ним до оборони рідного краю від кацапських розлючених підкуплених банд»²⁶.

Слід відзначити, що керівництво УНР надавало великого значення роз'ясненню причин приходу німецьких військ в Україну. Воно розуміло небезпеку інерції психологічного сприйняття населенням німецького війська як ворожого. Напередодні вступу частин німецької армії до Києва орган УСДРП «Робітнича газета» вмістила відозву «До спокою», в якій наголошувалося, що УНР і Центральні держави уклали мирну угоду, тому німецьке військо «вступає, як військо приязної нам держави», а австрійське військо також іде в «порозумінні з Центральною Радою». Містилася й теза про підпорядкованість їх розпорядженням українського уряду²⁷.

Крім того, постійно велися намагання переконати українську суспільну думку, що поряд із німецько-австрійськими силами боротьбу проти більшовиків веде й українське військо. Зокрема, міністр внутрішніх справ П.Христюк телеграмою повідомляв, що на Україну виступили українські частини, організовані з колишніх полонених – українців, а серед австрійських військ – галицькі стрільці. Вони б'ються за відновлення здобутків революції і незалежність України, а тому їх слід всіляко підтримувати. Містилося й попередження: хто буде агітувати проти, вважатимуться державними злочинцями²⁸.

У ніч із 1 на 2 березня за домовленістю із німецьким командуванням у Київ вступили українські війська – Запорізький загін, Гайдамацький кіш та Січові стрільці. Майже одночасно до міста почали входити й німецькі частини. У зв'язку зі звільненням столиці України голова РНМ УНР В.Голубович 2 березня направив рейхсканцлеру Німеччини Г.Гертлінгу телеграму, в якій від імені українського народу і його уряду дякував за допомогу, надану «переможними німецькими військами». Він також висловлював сподівання, що «як тільки во-

ни виконають свій обов'язок, буде віддано розпорядження про їх відкликання»²⁹. У телеграмі-відповіді Г.Гертлінг висловив задоволення сприянням звільненню українського народу. Містилося там і надзвичайно важливе запевнення: «Як тільки Ви визнаєте, що німецькі війська на Україні вже виконали свою місію, вони будуть відізовані звідти»³⁰. Очевидно, ці слова німецького канцлера породили в молодого прем'єра УНР дещо спрощене уявлення про терміни й умови перебування німецьких контингентів в Україні. Аналогічні запевнення від члена австрійської делегації у Бресті посла фон Візера отримав і О.Севрюк у відповідь на прохання військової допомоги: «Просунуті з даного місцеперебування на територію Української Народної Республіки австро-угорські війська будуть відкликані як тільки Рада висловить таке побажання»³¹.

Просування німецьких і австрійських військ вглиб української території почало створювати перші напруженості у їхніх зносинах із місцевим населенням. З березня РНМ постановила, що будь-які реквізиції для власних потреб і німецького війська мають проводитися українським урядом. За вилучене повинні видаватися офіційні квитанції, які підлягали оплаті протягом півроку. Була також ухвалена постанова про заборону вивозу без дозволу уряду продуктів, у т. ч. й у Німеччину³². Окремо визначався порядок зносин населення з німецькими військами – тільки через коменданта. Він мав розглядати всі вимоги німців і давати на виконання комісарові. Харчування і розміщення німецьких контингентів мало вестися через інтенданства. Все це повинно оплачуватися. Давалася також рекомендація не відводити для постою військових готелі, а готувати казарми³³.

Водночас РНМ спішила донести до населення інформацію про незмінність соціально-політичного курсу Центральної Ради. Зокрема, МВС було доручено «зробити розпорядження, щоб комісари по селах заявили селянам про те, що поміщиків більше не буде, щоб прочитали їм новий земельний закон і пояснили, що аграрна реформа повинна проводитися в життя земельними комітетами і що всяка самочинність у цьому напрямку буде подавлена збройною силою»³⁴.

Соціалістична РНМ у пошуках джерел наповнення державної скарбниці не відмовилася від таких зовсім непопулярних методів, як накладання контрибуції на буржуазні верстви. З березня було ухвалено вдатися до примусових позик у «заможних і торгових класів»: Катеринослав – 20 млн крб.; Київ – 35; Одеса – 40; Харків – 50; Ростов – 25, Таганрог – 10 і т. д.³⁵ 5 березня Мала рада на засіданні в Житомирі ухвалила закон «Про покарання всіх учасників війни і повстання проти Української держави». Однак ця провинна мала бути встановлена судом³⁶. Увечері того ж дня Центральна Рада повернулася до Києва.

9 березня на її засіданні була підтримана пропозиція фракції українських есерів про видання спеціальної відозви Центральної Ради до населення. М.Чечель, один із найближчих до М.Грушевського діячів УПСР, наголошував, що «прихід німців вніс тривогу в настрої людності». І хоч РНМ видавала різні відозви і повідомлення, усе ж громадяни чекають оповіщення від Центральної Ради, яка користується великим авторитетом³⁷. Для складання повідомлення була обрана комісія. Заслухано короткий звіт В.Голубовича про діяльність уряду в Житомирі – Сарнах – Коростені. Щодо приходу німців, він переконував членів Центральної Ради, що то «є безкорислива допомога дружньої держави. Ніякого відношення і впливу на мирний договір їхній прихід немає». Важко уявити, щоб В.Голубович сам вірив у сказане. Очевидно це було розраховано на громадську думку. Хроністи Центральної Ради відзначали, що на першому після повернення засіданні: «Членів Ради багато. Публіки на хорах теж чимало»³⁸.

12 березня на засіданні Центральної Ради було оповіщено її звернення до українського народу. У ньому наголошувалося на чинності III і IV Універсалів, свободі дій рад селянських і робітничих депутатів, професійних спілок то-

що. Значне місце займало роз'яснення статусу німецьких військ. Зокрема, підкреслювалося: «І у все це німці не втручаються, і ніякої зміни в тім не мають робити. Вони приходять як наші приятелі і помічники, щоб допомогти нам у скрутну хвилину нашого життя, і не мають наміру в будь-чому змінювати наші закони і порядки, обмежувати самостійність і суверенність нашої Республіки»³⁹.

Керівництво УЦР та РНМ розуміло важливість роз'яснення громадянам України статусу німецьких та австрійських військ, вимушеності їх запрошення та тимчасовості перебування. Відозви, заяви, повідомлення з цього питання публікувалися в газетах, окремими прокламаціями і навіть були зібрані та видані у вигляді брошури під промовистою назвою «Чого прийшли німці в Україну?». Прикметно, що до цієї добірки були включені й заяви представників німецько-го командування про умови виведення військ⁴⁰.

Після повернення до Києва РНМ і Малої ради виявилось, що якраз конкретні умови перебування військ Німеччини та Австро-Угорщини на території України не були виписані на договірному рівні. Уряд очікував повернення з Бреста української мирної делегації, яка власне й запрошувала іноземну військову допомогу. 9 березня на засіданні РНМ О.Севрюк давав із цього питання пояснення. З'ясувалося, що спочатку йшлося про використання частин, сформованих із українських військовополонених, але Німеччина і Австрія вирішили послати власні частини. За заявою О.Севрюка, це мали бути лише 6 дивізій. Ніхто з присутніх на засіданні не міг сказати й про межі просування німецько-австрійських військ⁴¹. Прем'єр В.Голубович запитував військового міністра О.Жуковського: чи потрібна німецька допомога при звільненні Лівобережної України? Той наполягав на необхідності взяття Донецького басейну силами союзників. Постало й питання про форму компенсації за допомогу. М.Порш наполягав на укладенні відповідної конвенції, але О.Севрюк вважав за необхідне не порушувати цього питання, а обмежитися поставками продовольства. Урешті В.Голубович запропонував усе ж з'ясувати «кількість і на яких умовах ми приймаємо їх військо». Домовилися зробити це через німецького військового аташе⁴².

Слід відзначити, що до середини березня постійні робочі контакти української і німецької сторони були відсутні. Вище німецьке командування в особі генерала А.Лізінгена було заклопотане організацією боротьби з радянськими військами. А начальник штабу генерал В.Гренер лише 16 березня дістав надзвичайно широкі повноваження як військового, так і політичного характеру і зосередив у своїх руках фактичну повноту влади, включаючи й зносини з українським керівництвом. 15 березня до Києва прибув повноважний представник МЗС Німеччини посол А.Мумм фон Шварценштейн. Ці дві постаті вищого німецького істеблшменту й стали репрезентантами інтересів Німеччини в Україні. Хоч вони й належали до різних угруповань у вищих владних ешелонах ІІ Рейху і розходилися в методах вирішення «українського питання», проте були абсолютно консолідовані у відстоюванні економічних інтересів Німеччини.

М.Грушевський високо оцінював підписання УНР мирного договору з державами Четверного союзу. Він вважав, що це «Мир гідний і почесний, мир демократичний, який вертає Україні її землі, забезпечує міжнародне становище, її грошову систему, і полишає повну свободу в політиці й економічних справах»⁴³. Очевидно ці рядки були написані під враженням перших звісток із Бреста. Бо коли згодом голова української мирної делегації О.Севрюк, підсівши у вагон М.Грушевського десь між Сарнами і Житомиром, доповів йому про справжні умови миру, той розплакався.

Однак після повернення до Києва М.Грушевський і його колеги із Центральної Ради не вважали вирішення проблем, пов'язаних із перебуванням німецько-австрійських військ, безпосереднім завданням українського парламенту. Цілком імовірно, що голова вищого законодавчого органу незалежної держави спочатку

не бажав прямого спілкування із представниками вищого німецького командування. Зокрема, він відмовив у прийомі В.Гренеру, відіславши його до когось зі своїх заступників. Образа генерала була такою сильною, що він і через три місяці, розповідаючи про цей епізод О.Скоропису-Йолтухівському, «так розхвилювався, що у його вирвалось: «Старий дурень, думав собі, що так можна поводитися з німецьким генералом!»⁴⁴.

Діячі Центральної Ради вважали невідкладною справою ратифікацію мирного договору з державами Четверного союзу. Тим більше, що рейхстаг ще 20 лютого більшістю голосів підтримав його укладення. Члени ради 14–15 березня провели досить гострі дебати щодо цього питання. Із великою промовою виступив М.Грушевський, особливо акцентуючи увагу на важливості входження Холмщини та Підляшшя до складу УНР. 17 березня договір між Українською Народною Республікою та Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією, Туреччиною був ратифікований. Проф. М.Грушевський заявив: «Я щасливий констатувати, що Українська Центральна Рада сповнила це діло, котре вона поставила своїм завданням із перших днів революції: мир без анексій і контрибуцій – досягнений»⁴⁵.

Наступного дня голова РНМ В.Голубович (а не голова Центральної Ради) надіслав ноту урядові Австро-Угорщини, у якій повідомляв про ратифікацію мирного договору від 9 лютого, а також висловив подяку за надану допомогу. Голові українського уряду вже були відомі факти насилля польських поміщиків щодо українських селян Волині при фактичній підтримці австро-угорських військ, однак він про це не згадував, а вибачався за ті природні труднощі, які зустріли на своєму шляху війська⁴⁶.

Головним центром відносин із німецьким командуванням стала Рада Міністрів, яка доручила вести переговори прем'єру В.Голубовичу. 10 березня відбулися його консультації із полковником Ф.Штольценбергом щодо укладення між державами військової конвенції. Домовилися, що німецькі частини продовжуватимуть наступ. Щодо умов, на яких мають вестися операції, то у протоколах засідань уряду зазначено, що вони «мають бути викладені у формі писаній»⁴⁷.

Уклавши сепаратний мир із державами Четверного союзу, УНР фактично поставила себе у ситуацію протистояння з Антантою. Однак, не дивлячись на це, у Києві, як і раніше, перебували військові представники Франції, Бельгії та Англії. Під тиском німецького штабу РНМ УНР 12 березня ухвалює рішення про висилку їх із України у п'ятиденний термін. Це був крок зовсім недалекоглядний, оскільки втрачались останні містки зв'язку з Антантою⁴⁸.

Із подальшим просуванням німецьких та австрійських військ по території України їхні стосунки з місцевим населенням ставали все більш напруженими. До Центральної Ради й уряду надходили численні скарги на свавілля союзницьких військ, особливо реквізиції продовольства і фуражу. Зокрема, голова Будаївської волосної управи повідомляв Київського повітового комісара Центральної Ради про вилучення німецькими вояками у жителів с. Юрівки «всього, що цінніше», хоч із боку селян ніяких виступів проти німців не було. У сусідній Хотівській волості, особливо у с. Гатному, за донесенням голови управи С.Хабенця, німці «все забирають самоправно і без будь-якої плати, убивають і забирають свиней, поводяться дуже грубо і з погрозами»⁴⁹.

Характерно, що й представники німецького військового командування у своїх рапортах керівництву Східного фронту відзначали наростання спротиву населення проти реквізицій фуражу і хліба аж до збройних виступів. Зокрема, полковник Ф.Штольценберг підкреслював добре ставлення українських урядовців, але вказував, що вони не мають достатньої сили справитися із цим явищем. Загалом уже 10 березня він робить досить невтішний прогноз щодо дієздатно-

сті української влади: «Надія, що цей уряд, складений тільки з лівих опортуністів, зуміє організувати тверду владу, досить сумнівна»⁵⁰.

Розуміючи делікатність свого становища у зв'язку із запрошенням військової іноземної допомоги, чільні діячі Центральної Ради та РНМ УНР деякий час намагалися не надавати розголосу грабіжницькій поведінці німецьких та австрійських військ. Характерно, що перші запити з цього дразливого питання до Малої ради подали не депутати-українці, а представники інших фракцій. 22 березня на засіданні Малої ради депутат М.Шац (об'єднана єврейська соціалістична робітничка партія) вніс інтерпеляцію (запит) до міністра внутрішніх справ з приводу арештів і висилки жителів м. Житомира. М.Рафес (Бунд) навів приклад арешту члена Центральної Ради, заступника голови Житомирської міської думи меншовика Вороніцина, якого німецька влада відправила у напрямку Бреста. Із цього приводу розгорнулася дискусія. Не дивлячись на вимоги меншості, представники українських соціалістичних партій наполягли на передачі запитів для попереднього розгляду в парламентській комісії⁵¹. Так само вчиняли й у наступні дні, коли депутати вносили запити щодо самочинних ревізій німецького війська у м. Березані Переяславського повіту та інших місцевостях⁵².

Проте втручання німецьких і австро-угорських військ у внутрішньоукраїнські справи набрало такої гостроти, що майже на кожному засіданні Малої ради її члени вносили відповідні запити. 24 березня Б.Матюшенко (УСДРП) від імені фракції вимагав розслідувати факти насильств польських легіонерів щодо селян Поділля. Ці військові підрозділи входили до складу австро-угорських частин і використовувалися польськими поміщиками для розправи над селянами, повернення майна, реманенту тощо. Тепер уже проти терміновості розгляду виступив член ради Почентовський (польський центр), але представники українських партій наполягли на своєму⁵³.

Цього ж дня Мала рада затвердила дещо оновлений склад уряду. Його головою залишився В.Голубович, який виступив на засіданні ради з програмою діяльності нового кабінету. Він виклав головні завдання галузевих міністерств, особливо наголосивши, що «земельне міністерство стоятиме на основі Універсалів (III і IV – Р.Л.) і законів, виданих свого часу Центральною радою». У військовій справі ставилося завдання створення на демократичних основах такої регулярної армії, яка може потім перейти до міліційного принципу. У сфері міжнародних відносин акцент робився на досягненні визнання самостійності України як воюючими, так і нейтральними державами. Характерно, що прем'єр жодним словом не обмовився про проблеми взаємин із Німеччиною та Австро-Угорщиною, чії військові контингенти перебували в Україні, створюючи повсюдно напруженість у стосунках із місцевим населенням⁵⁴.

РНМ тільки 22 березня розглянула інформацію про перебування і поведінку іноземного війська. Військовому відомству та МЗС було доручено скласти відповідні зведення та розробити заходи з цього питання. У черговий раз обговорювали проблему укладення конвенції з німецькою стороною щодо перебування їхнього війська. Для підготовки проекту документа була створена комісія, яка мала внести свої пропозиції до РНМ⁵⁵.

21 березня з'явилося розпорядження головнокомандуючого німецькими військами про запровадження на окупованих територіях України законів військового часу та смертної кари⁵⁶. Не дивлячись на те, що МВС УНР видало роз'яснення про неправомірність дій військової адміністрації союзників, німецькі та австрійські військово-польові суди продовжували виносити смертні вироки щодо громадян УНР. 6 квітня на засіданні Малої ради меншовик М.Балабанов уніс запит щодо засудження австрійцями до страти сімнадцятилітнього одесита А.Михайлова. Тільки через тиждень міністр судових справ відповів, що він зби-

рає матеріали, на підставі яких можна буде вжити заходів, щоб такі випадки не допускались⁵⁷. Іншого разу на запит російського есера О.Зарубіна про засудження до смерті сім'ї Апаріних у Миколаєві міністр внутрішніх справ визнав, що уряд часто не знає про такі факти⁵⁸.

Іноколи українській стороні вдавалося добитися поступок. Зокрема, у зв'язку зі смертними вироками 12 жителям Херсона була утворена спеціальна слідча комісія Центральної Ради на чолі із М.Гіндесом (сіоністська партія). Її вимоги скасувати або відкласти виконання присуду австрійській генерал фон Мец відхилив. І тоді М.Гіндес направив телеграми М.Грушевському, В.Голубовичу, міністрам. Голова уряду звернувся уночі до командувача австрійських військ генерала Е.Бем-Ермолі і тільки тоді вирок скасували⁵⁹.

Загалом же Центральна Рада і РНМ УНР на нароцтування агресивності з боку союзних військ реагувала досить пасивно. Причини таких дій керівництва України були породжені кількома факторами. По-перше, ініціатором запрошення іноземних військ виступила українська сторона і тому мала терпляче чекати завершення їх «визвольної місії». По-друге, не були вироблені договірно-правові умови перебування німецько-австрійських військ в Україні. По-третє, німецьке військове командування швидко переконалося в нездатності керівництва УНР навести лад і у державі власними силами. А без цього Центральні держави не могли реалізувати стратегічні цілі «хлібного миру».

М.Грушевський доволі неохоче і в досить делікатних виразах визнавав «всякого роду неправильності в поведінці німецьких і австрійських військ», навіть вважав їх неминучими під час військових операцій у чужій країні⁶⁰. Визнавати власне безсилля було не в його характері, тому він картав ті кола, які намагалися використати запрошення німців для дискредитації української влади. Відомий діяч УСДРП, член УЦР М.Галаган у своїх споминах досить детально описав колізії міжпартійної боротьби навколо запитів щодо втручання німців у внутрішні справи України. Їх неефективність він пояснював досить відверто: «ми не мали змоги силою змусити німців шанувати не на словах, а на ділі суверенність УНР»⁶¹.

Центральна Рада дуже гостро відреагувала на втручання німецького командування у «свята святих» правлячої партії українських есерів – земельну сферу. 12 квітня газета «Киевская мысль» умістила наказ генерал-фельдмаршала Г.Ейхгорна про проведення в Україні весняної сівби, яким німецька військова адміністрація грубо втручалася у внутрішньоукраїнські справи. Фракція українських есерів зажадала від уряду негайних пояснень. М.Грушевський, В.Голубович та М.Ковалевський мали з цього приводу тривалу зустріч із послом А.Муммом. Очевидно розмова була напруженою. Оскільки наступного дня на засіданні Малої ради М.Грушевський повідомив, що він «у дуже різких виразах осудив цей наказ». Міністр земельних справ М.Ковалевський заявив про намір подати у відставку, оскільки «всякі втручання у мою працю гальмують її, роблять неможливою». Міністр закордонних справ М.Любинський висловив надію, що наказ є непорозумінням і справу можна буде залагодити⁶².

Питання про наказ Г.Ейхгорна гостро обговорювалося 13 квітня на вечірньому засіданні Малої ради. В ухваленій резолюції відзначалося, що наказ є втручанням в українські справи, яке з боку німецького і австро-угорського командування є неприпустимим. Центральна Рада не прийняла відставку М.Ковалевського і доручила йому «широко оповістити всю людність України, що наказ фельдмаршала Г.Ейхгорна не повинен виконуватися». Голові уряду доручалося направити відповідні ноти протесту Берлінському і Віденському урядам⁶³. За підсумками бесіди з керівництвом УНР посол А.Мумм повідомив МЗС Німеччини: «Постійне співробітництво з цими людьми, які через свої соціалістичні теорії перестають розуміти реальне співвідношення речей, неможливе»⁶⁴.

Одним із найбільш впливових німецьких офіцерів-аналітиків був полковник барон Ф.Штольценберг. Він прибув до Києва одним із перших, ще до приїзду генерала В.Гренера, і став важливим каналом інформування вищого німецького військового командування про ситуацію в Україні. Уже тоді для отримання продовольства він припускав можливість зміни Центральної Ради: «Отримаємо ми хліб від нинішнього уряду, який не може довго утриматися, чи від іншого – це байдуже». Він наполягав на відновленні великого землеволодіння, без якого неможливий раціональний обробіток землі. Хоч досить тверезо оцінював, що «нинішній виключно новий уряд на це ніколи не погодиться, але й ніколи не зможе своїми силами забезпечити нам поставку хліба»⁶⁵.

До такого рішення схилився й генерал В.Гренер, який 23 березня повідомляв Е.Людендорфа, що, на його думку, доки Німеччина підтримуватиме Центральну Раду, буде неможливо забезпечити надходження з України, визначеної у Бресті кількості хліба. Він прямо пропонував розглянути можливість заміни соціалістичної Центральної Ради консервативним урядом⁶⁶. Поки військове відомство розмірковувало над пропозиціями В.Гренера, МЗС Німеччини на них відреагувало більш оперативно. Підсекретар Г.Буше від імені міністра 26 березня застерігав посла А.Мумма від будь-яких різких змін німецької політики в Україні, у т. ч. і повалення Центральної Ради. Більше того, МЗС радило, щоб німецькі військові не порушували українського законодавства у сфері землеволодіння⁶⁷. Така позиція зовнішньополітичного відомства відображала настрої лівоцентристських сил у рейхстазі і свідчила про розбіжності у «східній» політиці владних центрів Німеччини.

Генерал В.Гренер такі підходи у ставленні до Центральної Ради як репрезентанта самостійної держави, з якою Німеччина зв'язана мирним договором, вважав помилковим і продовжував наполягати на зміні українського уряду. При цьому незмінно наводився досить сильний аргумент – доки буде Центральна рада, яку він вважав мішаниною мрійників, ідеалістів і «Katedersozialisten», вивезення хліба з України буде абсолютно неможливим⁶⁸.

Посол А.Мумм виявився у досить складній ситуації. З одного боку, він швидко розібрався у реаліях і можливостях української влади, з іншого – мав дотримуватися директив МЗС, які вимагали діяти, виходячи з офіційного визнання суверенітету УНР, але забезпечити при цьому хлібний експорт з України до Центральних держав. Уже в кінці березня й МЗС погодився, що справа весняної сівби надзвичайно важлива і для цього можливо «прийдеться пожертвувати тими чи іншими принципами». Зокрема, послу радили пояснити українському урядові, що наближення посівної вимагає рішучих дій і він мав би видати розпорядження, яке б спонукало власника кожної земельної ділянки обробити її⁶⁹.

Німецьке посольство в Києві переконалося, що вплинути власними силами на соціалістичний уряд Центральної Ради у справі зміни земельної політики, яку А.Мумм називав «комуністичним експериментом», не вдасться. Він звернувся до МЗС Німеччини із проханням терміново відрядити до Києва німецьких політиків та експертів, які б змогли вплинути на місцевий уряд у бік поступової орієнтації вправо. Серед можливих кандидатів для цієї місії він називав «відомого друга української ідеї» П.Рорбаха – впливового публіциста і теолога. Йшлося також про німецьких соціал-демократів Е.Давіда та А.Зюдекума⁷⁰.

Німецьке посольство намагалось переконати лідерів УНР в утопичності їх соціально-економічних проєктів, зокрема щодо соціалізації землі. З цією метою посол А.Мумм організував зустріч М.Грушевського та В.Голубовича з членами німецької економічної місії у Києві К.Мельхіором і Г.Відфельдом – відомими банкірами та промисловцями. Двогодинна розмова виявилася безплідною. Більше того, В.Голубович критикував наказ Г.Ейхгорна про засів полів. А.Мумм відреагував на цей закид дуже різко, нагадавши українським керівникам, «що без

нашої військової допомоги ні один з них не залишився б на своїй посаді, а відкликання наших військ потягло б за собою їх вигнання і хаос в країні»⁷¹. Міністр земельних справ М.Ковалевський також згадував, як А.Мумм і К.Мельхор доводили йому, що організувати сільськогосподарське виробництво без права приватної власності неможливо. Однак ідейно переконаний у своїй правоті соціаліст-революціонер тільки дивувався «цинізму» німецьких дорадників⁷².

Після цієї зустрічі з вищим керівництвом УНР дипломатичний представник Німеччини вже переконався у необхідності зміни українського уряду. Процес стримувався лише укладенням торговельної угоди між УНР і Центральними державами. 13 квітня А.Мумм повідомляв МЗС про це як справу принципово вирішену, хоч поки що ні він, ні Й.Форгач, ні генерал В.Гренер ще не знають прийнятної кандидатури для заміни нинішнього уряду. Посол запевняв керівництво МЗС, що він досі цілком лояльно ставився до уряду і до прем'єр-міністра, як особистості, що вселяла симпатії, але нині змушений вийти у контакт із більш правими партіями⁷³.

А тим часом Ф.Штольценберг і В.Гренер тиснули на вище німецьке командування Німеччини, добиваючись згоди на повалення Центральної Ради. Ще й у середині квітня не відкидалася ідея встановлення прямого німецького правління Україною у формі генерал-губернаторства. Однак таке розв'язання проблеми зустрічало різке несприйняття у рейхстазі. Даний підхід А.Мумм вважав «із військової точки зору цілком зрозумілим, а з політичної безумовно небажаним»⁷⁴. Досить вагомим аргументом стримування «яструбів» у військовому командуванні була можливість антинімецьких заворушень в Україні, які не тільки потребуватимуть додаткової військової сили, але й поховають сподівання на вивіз продовольства.

На відміну від МЗС Німеччини, зовнішньополітичне відомство Австро-Угорщини підтримувало погляд фельдмаршала Г.Лангера про зміну Центральної Ради. Глава МЗС О.Чернін 3 квітня шифрограмою повідомляв посла Й.Форгача, що він «нічого не мав би проти того, щоб нинішній, за наявними слухами, зовсім ізольований уряд був замінений іншим». При цьому міністр наголошував важливість того, щоб посол А.Мумм розділяв цей погляд⁷⁵.

І треба відзначити, що австрійський дипломат досяг чималих успіхів у цьому, постійно підштовхуючи свого колегу до думки про невідворотність зміни українського уряду. Тим більше, що в цьому напрямку працювали й німецькі військові. А Й.Форгач був у постійному контакті зі штабом генерала В.Гренера і поділяв його рішучі наміри покінчити із «соціалістами-утопістами» Центральної Ради.

Політичне протиборство у питаннях «східної» політики на вищих щаблях німецької влади деякий час стримувало Берлін від директиви про зміну влади в Україні. Певним гальмівним чинником було й МЗС Німеччини. Коли 17 квітня В.Гренер показав свою телеграму до головнокомандуючого Східним фронтом із черговим наполяганням на скиненні Центральної Ради, то А.Мумм радив не робити цього, називаючи зміну уряду з ініціативи німців при незнанні осіб, які можуть бути висунуті наступниками, «стрибком у безвість»⁷⁶.

На наш погляд, не будучи впевненим у повній гарантії акції, обережний А.Мумм не відкривав усіх карт перед МЗС. Адже у разі невдачі перевороту, тобто проведення його із застосуванням німецької сили, відповідальність падала б на Оберкомандо. Хоч 13 квітня він уже знав дату державного перевороту в Україні. У шифрограмі посол писав до МЗС: «Приводом до зміни уряду може поки що послужити, запланована на 15 квітня за старим стилем (28 квітня – Р.Л.) селянська демонстрація проти аграрної політики уряду»⁷⁷. Отже, соціально-політичною силою, яка мала виступити ініціатором перевороту, були обрані Союз земельних власників, Українська демократично-хліборобська партія та

Українська народна громада. Найвпливовіший із них – Союз земельних власників – подав генералові В.Гренеру записку, в якій пропонував зміну Центральної Ради призначеним німцями генерал-губернатором, який керував би державою з допомогою директорії. Німеччина отримувала повні гарантії експорту з України продовольства і сировини.

І все ж німці схилилися до заміни Центральної Ради українським урядом. Близький до німецьких окупаційних кіл О.Скоропис-Йолтухівський у середині квітня розповідав Є.Чикаленку, що німці шукають людину широко відому і з доброю репутацією, яка б узялася організувати новий уряд. Вони впевнені, що парламентаризм в Україні треба відкласти років на 5–10, а тепер має бути уряд, котрий «правив би республікою самодержавно»⁷⁸.

Німецькі військові вели активний пошук кандидатури майбутнього правителя України. Приблизно 12 квітня відбулася зустріч генерала П.Скоропадського із начальником розвідвідділу німецького штабу майором Е.Гассе. Із цієї бесіди майбутній гетьман виніс враження, що його «репутація в «Оберкомандо» вселяє їм повагу»⁷⁹.

Відомо, що німці розглядали й інші кандидатури (Є.Чикаленко, І.Луценко), але П.Скоропадський мав дві незаперечні переваги – досвідчений військовий генерал і нащадок українського гетьманського роду. Крім того, належність П.Скоропадського до великих землевласників, на думку німців, було запорукою несоціалістичності аграрної політики.

23 квітня В.Гренер отримав від Е.Людendorфа довгоочікувану телеграму. У ній йшлося про загострення продовольчої кризи у Німеччині і свободу дій Оберкомандо щодо Центральної Ради аж до її повалення. У кабінеті В.Гренера увечері відбулася нарада за участю німецьких та австрійських військових та дипломатів – А.Мумма, Й.Форгача, Ф.Штольценберга, Г.Фляйшмана. Ця п'ятірка й ухвалила остаточне рішення про заміну Центральної Ради. Оскільки зійшлися на кандидатурі П.Скоропадського, то вирішили надати їй відповідну форму державності – гетьманат. Тут же були вироблені й вимоги до майбутнього українського уряду⁸⁰.

Штаб В.Гренера приступив до здійснення державного перевороту в Україні. Документи засвідчують системний характер здійснюваних заходів. Вони мали дві складові – військово-організаційну і політичну. Уже 24 квітня німецький гарнізон Києва отримав наказ на випадок спротиву Центральної Ради, за яким німецькі війська мали зайняти будинки Центральної Ради, уряду, військового міністерства, Генерального штабу, а також установи зв'язку. Передбачалося й роззброєння українських підрозділів. Ще один наказ стосувався можливого страйку залізничників. Із метою його упередження німецькі частини мали зайняти залізничні станції, майстерні, депо, карати агітаторів та страйкарів і захистити тих, хто бажав працювати⁸¹.

Цього ж дня увечері В.Гренер запросив до себе в штаб П.Скоропадського і, за словами останнього, запропонував «вислухати проект угоди зі мною». Пункти цієї «угоди» були фактичним ультиматумом: визнати договори Центральної Ради з німцями; врегулювати валютні відносини; встановити правильний контроль за вивозом продовольства; гарантувати отримання продуктів німецькими гарнізонами на місцях; скликати сейм лише за умови дозволу німецької влади; впорядкувати судочинство; відновити вільну торгівлю; надати відповідні преференції Німеччині на купівлю хліба та сировини. Усі ці умови П.Скоропадський прийняв безвідмовно і у своїх спогадах інформацію про т. зв. угоду відсепарував. В.Гренер на нього справив добре враження, особливо через відсутність «бажання скористатися і урвати за будь що». Генерал усіх карт перед П.Скоропадським не відкривав. Він наполягав, щоб той здійснив переворот силами своїх прихильників при нейтралітеті німецьких військ, хоч дав зрозуміти, що великих

безпорядків на вулицях вони допустити не можуть. При цьому, за спогадами П.Скоропадського, кілька разів наголосив: «Ми у ваші справи не втручаємося»⁸².

Це «невтручання» наступного дня, 25 квітня, яскраво продемонстрував наказ фельдмаршала Г.Ейхгорна про введення в Україні німецьких військово-польових судів. Пунктом першим наказу «Всі порушення проти громадського порядку, всі карні злочини, як і всі карні вчинки проти німецьких і союзних військ, так і усіх належних до них осіб, належать виключно особливому німецькому польовому суду». Крім того, заборонялися вуличні зібрання, агітація, спрямовані на порушення громадської безпеки. Виконання вимог даного наказу покладалося на штаб 27-го армійського корпусу⁸³. Оголошення наказу також було однією з ланок забезпечення державного перевороту. Сюди ж слід віднести роззброєння у ніч з 26 на 27 квітня I Української дивізії, т. зв. сірожупанників, сформованої із колишніх українців-військовополонених⁸⁴.

Впливовий український діяч Є.Чикаленко залишив щоденникові записи про тогочасну суспільну атмосферу в Києві: «Скрізь, скрізь гомонять, що от-от німці розженуть Ц.[ентральну] Раду і візьмуть владу в свої руки... Публіка так звикла до сенсацій, що вже сама їх вигадує; вона так розбестилась, що вже не може жити щоденним життям, щоденною працею – все сподівається якихось надзвичайних новин»⁸⁵.

26 квітня наказ Г.Ейхгорна був широко оповіщений, але лише наступного дня РНМ почала обмірковувати форму реагування на грубе втручання німців у внутрішні справи України. Міністри М.Любинський, Г.Сидоренко пропонували вдатися до рішучих дій – вимагати відкликання генерала Г.Ейхгорна, посла А.Мумма, або й виводу німецького війська. Українські урядовці перебували в полоні ілюзій, що дії Оберкомандо можуть бути засуджені рейхстагом, що вони не відбивають позицію німецького уряду тощо. До того ж обговорення цього вкрай складного питання проходило в умовах урядової кризи. Міністри члени УПСФ С.Шелухін, І.Фещенко-Чопівський і В.Прокопович, мотивуючи свої дії нездатністю уряду до праці, залишили посади. За таких обставин обговорення ситуації у зв'язку з наказом Г.Ейхгорна перенести до Центральної Ради⁸⁶.

Майже весь день 27 квітня на засіданнях фракцій тривали гострі дискусії щодо сучасного політичного моменту. Пленарне засідання відкрилося о 21 год. Спочатку йшлося про довибори в Установчі збори, про проект Конституції УНР, справи національних міністерств. Нарешті, слово для доповіді взяв прем'єр В.Голубович. Він намагався пояснити причини запрошення німецько-австрійських військ. Коментував дії уряду у відповідь на перший наказ Г.Ейхгорна про засів полів, намагався довести що такі дії німецького командування засуджуються більшістю рейхстагу. Торкнувся він і інциденту із викраденням близького до німецьких кіл київського банкіра А.Доброго, стверджуючи, що німці даремно підняли гвалт, оскільки той ніякого юридичного відношення до них не має⁸⁷.

Дебати у Малій раді щодо наказу Г.Ейхгорна, а фактично про політичну ситуацію, продовжувалися й 28 квітня під головуванням М.Грушевського. Промови членів ради були войовничими, засуджували німецьке командування, вимагали вжити таких дій, «щоб у пана Ейхгорна відпала охота розпоряджатись надалі нашим внутрішнім життям» (М.Порш). Б.Мартос говорив: «нехай генерал Ейхгорн знає, що йому прийдесть тут держати не 300 тис., а 3 млн війська»⁸⁸. Із довгою промовою виступив В.Винниченко, який нещодавно повернувся до Києва. Вона була сповнена національного пафосу і соціалістичної риторики, на кшталт: «тільки гармонізація соціальних інтересів із національними дасть ту непереможну силу, якої жодні німці не поборють»⁸⁹.

Аналіз змісту промов переконливо доводить, що члени Центральної Ради не усвідомлювали всієї глибини конфлікту з німецьким командуванням, сподівали-

ся, що загроза зриву щойно укладеного економічного договору змусить керівництво Німеччини «приструнити» чільних військовиків в Україні, наївно покладалися на підтримку з боку німецьких соціал-демократів у парламенті тощо. Лише зрідка лунали більш тверезі міркування. Так, М.Порш причиною втручання німців у внутрішні справи УНР вважав «той розвал і безсилля державної власті, які у нас запанували останніми часами». А О.Зарубін оцінював ситуацію ще реальніше: «Можна з упевненістю сказати, що приказ Г.Ейхгорна було обмірковано й затверджено попереду в політичному відділі Генерального штабу в Берліні. До кого ж тепер звертатись нам?»⁹⁰.

Завершити депутатам цю безплідну полеміку допомогли самі німецькі вояки, здійснивши неочікуваний візит до зали засідань, де розігралася хрестоматійно відома сцена з командою «Хенде хох!» і принизливим обшуком та арештом кількох урядовців⁹¹. Поза всіляким сумнівом, ця демонстрація німецької сили також була одним із елементів Гренерового плану підготовки перевороту. Вона ставила за мету деморалізувати членів ради, зламати їхню волю до спротиву. А намагання заарештувати міністрів військових і внутрішніх справ – позбавити керівництва силові відомства.

Наступного дня, 29 квітня Центральна Рада зібралася на своє засідання, не підозрюючи, що воно виявиться останнім. Більше того, зранку РНМ додатково виділила 25 млн на її утримання⁹². Мала рада вирішила направити до посла А.Мумма делегацію на чолі з В.Голубовичем, давши повноваження у разі необхідності заявити про готовність нинішнього уряду піти у відставку, а новому – Центральна Рада доручить переглянути земельний закон із метою пристосування його до потреб життя⁹³.

В очікуванні повернення делегатів М.Грушевський доповів, що опівночі його відвідав полковник Ф.Штольценберг, якому він висловив рішучий протест. Вторгнення у приміщення ради військових той пояснив пошуком організаторів викрадення банкіра А.Доброго. М.Грушевський також повідомив, що вже повернуті деякі документи, вивезені німцями. Хронікер газети «Киевская мысль» у звіті про засідання ради писав: «Заяву М.С.Грушевського члени Ради вислухали мовчки»⁹⁴.

Члени Центральної Ради поспішно відразу у трьох читаннях ухвалили Конституцію УНР – «Статут про державний устрій, права і вольності Української Народної Республіки» як типово парламентської республіки. А тим часом повернулися посланці ради до А.Мумма. В.Голубович доповів, що на всі їхні заяви і пропозиції барон відповів сакраментальною фразою: «Zu spat!» (пізно)⁹⁵.

Це й була остання крапка у стосунках Центральної Ради, а фактично незалежної УНР, із німецькою стороною. Тримісячний альянс молодій українській демократичній республіці із застарілими центральноевропейськими монархіями завершився її фіаско. Реконструкція цих відносин дозволяє зробити кілька висновків:

1. Саме складний перебіг подій світової війни відкрив Україні можливість державно-національного самовизначення. УНР проголосила незалежність і стала суб'єктом міжнародного права, уклала з державами Четверного союзу мирний договір. Німецькі офіційні кола, усвідомлюючи, що саме вони детермінували появу суверенної УНР, не розглядали її як самодостатнього і рівноправного партнера. Водночас лідери Центральної Ради, зокрема, М.Грушевський вважав, що не «царська справа» контактувати з німецькими генералами.

2. Заскочена небажаним розвитком військово-політичної ситуації, створеної більшовицькою експансією, Україна змушена була запросити термінової військової допомоги Центральних держав. Поспішність, з якою ті відгукнулися на прохання нової союзниці, була зумовлена насамперед потребами розв'язання продовольчої проблеми, життєво необхідної для продовження ними війни.

3. «Очищення огнем» більшовицького нашествия, за образним виразом М.Грушевського, вивільнило Україну від «песького обов'язку» перед Москвою, але ніяким чином не розбавило провід Центральної Ради від намірів продовжувати соціалістичні перетворення, особливо в галузі земельних відносин. Догматизм соціальної політики УНР інспірував гострий конфлікт між селянами і землевласниками. Приватновласницька ідеологія поміщиків була більш зрозумілою і близькою німецькому офіцерству.

4. Члени уряду В.Голубовича, як головні репрезентанти України у стосунках із союзниками, виявилися не тільки недосвідченими управлінцями та політиками, але й слабкими аналітиками. Військова конвенція так і не була укладена, породжуючи не тільки нові хвилі німецько-австрійських реквізицій, але й селянського спротиву, ототожнення окупантів із українською владою, яка їх привела. Упевненість у тому, що гостра потреба німців у продовольстві робить уряд УНР незамінним, як і сподівання на потужну підтримку німецьких колег-соціалістів, також були ілюзорними.

5. Безплідність спроб німецьких військових і дипломатичних чинників повернути кермо соціального курсу УНР вправо, зростаючий скептицизм щодо здатності українського центрального уряду оволодіти ситуацією на місцях, а відтак і пряма загроза зриву експортних поставок з України, все більше підштовхувала вище німецьке військове командування до необхідності зміни Центральної Ради.

6. Не дивлячись на принадливу для Оберкомандо спокусу розв'язати українську «квадратуру кола» (А.Мумм) введенням прямого імперського правління, воно, з огляду на можливий внутрішній і міжнародний резонанс, здійснило державний переворот, надавши новій моделі української влади архаїчної форми гетьманату.

¹ Берестейський мир 1918 р. // Довідник з історії України. – К., 2002. – С.60.

² Грушевський М. По шкоді // Літературно-науковий вісник. – Т.172 (кн.ХІІ, грудень). – 1918. – С.33–34.

³ Винниченко В. Відродження нації. – Ч.ІІІ. – Київ; Відень, 1920. – С.15–16.

⁴ Христюк П. Замітки і матеріали з історії української революції: В 4-х тт. – Т.3. – Прага, 1921. – С.9–10; Мазепа І. Україна в огні і бурі революції 1917–1921. – К., 2003. – С.60.

⁵ Феденко П. Влада Павла Скоропадського (п'ятдесяті роковини перевороту в Україні). – Лондон; Мюнхен, 1968. – С.17–18.

⁶ Дорошенко Д. Історія України. 1917–1923 рр. – Т.П. – К., 2002. – С.31.

⁷ Полонська-Василенко Н. Історія України. – Т.2. – К., 1992. – С.489.

⁸ Крип'якевич І. Велика історія України. – Львів; Вінніпег, 1948. – С.786.

⁹ Супруненко Н. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине. – Москва, 1996. – С.42–44; Тичина В. Боротьба проти німецьких окупантів і внутрішньої контрреволюції на Україні в 1918 р. – Х., 1969. – С.21.

¹⁰ Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття. Нариси політичної історії. – К., 1993. – С.141.

¹¹ Нагаєвський І. Історія української держави двадцятого століття. – К., 1993. – С.123.

¹² Субтельний О. Україна: історія. – К., 1993. – С.435.

¹³ Папакін Г. Павло Скоропадський: патріот, державотворець, людина. Історико-архівний нарис. – К., 2003. – С.12–13.

¹⁴ Солдатенко В. Українська революція. Історичний нарис. – К., 1999. – С.468–469.

¹⁵ Гнатюк С. Аналіз причин державного перевороту 29 квітня 1918 р. в українській зарубіжній історіографії (1920–1990 рр.) // Гетьман Павло Скоропадський та Українська Держава 1918 року. – К., 1998. – С.131–133.

¹⁶ Несук М. Драма вибору. Відносини України з Центральними державами у 1917–1918 рр. – К., 1999.

- ¹⁷ *Дмитришин В.* Повалення німцями Центральної Ради у квітні 1918 року: нові дані з німецьких архівів // Політологічні читання. – 1994. – №1. – С.104–120.
- ¹⁸ *Mędrzecki W.* Niemiecka interwencja militarna na Ukrainie w 1918 r. – Warszawa, 2000; *Кришина Н.В.* Діяльність німецької військової адміністрації в Україні у 1918 році: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2006.
- ¹⁹ *Притуляк П.* Україна і Брестський мир: від підписання до виконання (1917–1918 рр.). – К., 2004. – С.77.
- ²⁰ *Несук М.* Указ. праця. – С.131.
- ²¹ *Гофман М.* Записки и дневники. 1914–1918. – Ленинград, 1930. – С.137.
- ²² Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у 2-х т. – Т.2. – К., 1997. – С.153–154.
- ²³ Там само. – С.163.
- ²⁴ Там само. – С.168.
- ²⁵ *Притуляк П.* Указ. праця. – С.78–79.
- ²⁶ *Несук М.* Указ. праця. – С.134–135.
- ²⁷ Робітнича газета. – 1918. – 27 лютого; Україна: хроніка ХХ століття. Довідкове видання. Рік 1918. – К., 2005. – С.80.
- ²⁸ Народна воля. – 1918. – 1 березня.
- ²⁹ Освободительная война украинского народа против немецких оккупантов. – К., 1938. – С.18.
- ³⁰ *Минц И.* Год 1918-й. – Москва, 1982. – С.433.
- ³¹ Освободительная война... – С.17.
- ³² Українська Центральна Рада. – Т.2. – С.174–175.
- ³³ Там само. – С.176.
- ³⁴ Там само. – С.177.
- ³⁵ Там само. – С.174–175.
- ³⁶ Нова Рада. – 1918. – 7 березня.
- ³⁷ Українська Центральна Рада. – Т.2. – С.190.
- ³⁸ Там само. – С.191–192.
- ³⁹ Там само. – С.197–198.
- ⁴⁰ Чого прийшли німці в Україну? Офіційні повідомлення, думки, розмови. – К., 1918.
- ⁴¹ Українська Центральна рада. – Т.2. – С.184–187.
- ⁴² Там само. – С.188.
- ⁴³ *Грушевський М.* На порозі нової України. Статті і джерельні матеріали. – Нью-Йорк; Львів; Київ; Торонто; Мюнхен, 1992. – С.73.
- ⁴⁴ *Чикаленко Є.* Щоденник. – Т.2. – К., 2004. – С.154.
- ⁴⁵ Українська Центральна Рада. – Т.2. – С.213.
- ⁴⁶ Україна: хроніка ХХ століття. Рік 1918. – С.109; Освободительная война... – С.21–22.
- ⁴⁷ Українська Центральна Рада. – Т.2. – С.192.
- ⁴⁸ Там само. – С.192; Революция на Украине по мемуарам белых. – Москва; Ленинград, 1930. – С.406.
- ⁴⁹ Документы о разгроме германских оккупантов на Украине в 1918 году. – Москва, 1942. – С.14, 18.
- ⁵⁰ Там само. – С.16.
- ⁵¹ Українська Центральна Рада. – Т.2. – С.224.
- ⁵² Там само. – С.248.
- ⁵³ Там само. – С.227.
- ⁵⁴ Там само. – С.227–228.
- ⁵⁵ Там само. – С.222.
- ⁵⁶ Україна: хроніка ХХ століття. Рік 1918. – С.113.
- ⁵⁷ Українська Центральна Рада. – Т.2. – С.272.
- ⁵⁸ Там само. – С.283.
- ⁵⁹ Там само. – С.300.
- ⁶⁰ *Грушевський М.* На порозі нової України. – С.185.
- ⁶¹ *Галаган М.* З моїх споминів. – К., 2005. – С.346.
- ⁶² Українська Центральна Рада. – Т.2. – С.271–272.
- ⁶³ Там само. – С.273.

- ⁶⁴ Там само. – С.347.
- ⁶⁵ Крах германской оккупации на Украине (по документам оккупантов). – Москва, 1936. – С.23–25.
- ⁶⁶ Дмитришин В. Указ. праця. – С.107.
- ⁶⁷ Там само. – С.108.
- ⁶⁸ Там само.
- ⁶⁹ Крах германской оккупации на Украине. – С.30–31.
- ⁷⁰ Там само. – С.38.
- ⁷¹ Там само.
- ⁷² Ковалевський М. При джерелах боротьби. – Інсбрук, 1962. – С.46.
- ⁷³ Крах германской оккупации на Украине. – С.43.
- ⁷⁴ Там же. – С.44.
- ⁷⁵ Там же. – С.35.
- ⁷⁶ Там же. – С.45.
- ⁷⁷ Там же. – С.47.
- ⁷⁸ Чикаленко Є. Щоденник. – Т.2. – С.12.
- ⁷⁹ Скоропадський П. Спогади. – Київ; Філадельфія, 1995. – С.141.
- ⁸⁰ Дмитришин В. Указана праця. – С.112.
- ⁸¹ Там само. – С.113.
- ⁸² Скоропадський П. Спогади. – С.148.
- ⁸³ Крах германской оккупации на Украине. – С.52.
- ⁸⁴ Українська Центральна Рада. – Т.2. – С.310.
- ⁸⁵ Чикаленко Є. Щоденник. – Т.2. – С.13.
- ⁸⁶ Українська Центральна Рада. – Т.2. – С.312–313.
- ⁸⁷ Там само. – С.315–317.
- ⁸⁸ Там само. – С.318.
- ⁸⁹ Там само. – С.322.
- ⁹⁰ Там само. – С.318, 320.
- ⁹¹ Там само. – С.324–325.
- ⁹² Там само. – С.325.
- ⁹³ Там само. – С.326.
- ⁹⁴ Там само. – С.327.
- ⁹⁵ Там само. – С.329–330.

The article examines the problems of relations of Ukrainian People's Republic authority institutes with higher German command, the transformation of ally aid into actual occupation, and the influence of German factor on overthrow of Central Rada.

Ф.Г.Турченко*

УТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ: ДЖЕРЕЛА ТА ЇХ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

У статті актуалізовано дискусійні проблеми щодо визначення політичних сил, які в березні 1917 р. ініціювали організацію Української Центральної Ради. Автор доходить висновку, що процес українського державотворення на початку 1917 р. був результатом взаємодії представників різних політичних сил як соціалістичного, так і самостійницького спрямування.

У 2007 р. виповнюється 90 років утворення Української Центральної Ради. Її роль в історії Української революції загальновідома. Цілком відповідає цій

---

* Турченко Федір Григорович – д-р іст. наук, професор, завідувач кафедри новітньої історії України, перший проректор Запорізького національного університету.